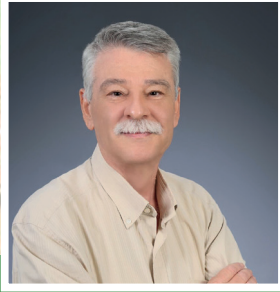

Osman Hamdi Bey'in Kaplumbağa Terbiyecisi İsimli Eserinin Panofsky Yöntemiyle Analizi: Bir Resmi Okuyabilmek İçin İpuçları

Feza UĞURMAN

Birçok Göğüs Hastalıkları uzmanının beni hatırlayacağı düşünüyorum. Kısa bir süre önce aramızdaydım, Ankara Atatürk Göğüs Hastalıkları ve Göğüs Cerrahisi, Eğitim Araştırma Hastanesinden 2021 yılında emekli oldum. Uzun zamandır sanat tarihine ilgi duymaktayım ve emekliliğimle beraber bu hobime ayıracak zaman bulabildim. Bu merakım müze gezileriyle; beğendiğim, ilgi çekici bulduğum resim ya da heykelleri “seyretmekten” sıkılmakla başladı. Birçok eserin belli ki bir öyküsü vardı ve ben öykü okumaktan çok hoşlanan birisiyim. Böylece gideceğim şehri ve ziyaret edeceğim müzelerini önceden araştırıp göreceğim eserler hakkında bilgi edinmeye başladım. Bu şekilde resimler (bazen heykeller) ile ilgili analizleri, arkasından bu alanın temel kitaplarından birisi olarak bilinen E.H.Gombrich'in Sanatın Öyküsü isimli kitabını alıp okudum. Sonra başka kitaplar da edindim ama şu anda sanat tarihi konusunda bir eğitimim yok. Bir gün üniversite sınavına girip eğitimimi tamamlamayı planlıyorum.

fugurman@gmail.com

Bir resmi okumak, analiz etmek ya da eleştirmek kolay iş değildir. Zaman, sabır, dikkat ve her konuda olduğu gibi bilgi sahibi olmayı (sanat tarihi hakkında) gerektirir. Sanat tarihi hakkında bilgi sahibi olmak demek, öncelikle din tarihini, ülkelerin tarihini ve gelişimini bilmek demektir. Çoğumuz Floransa'ya gitmişizdir, gitmesek de Michelangelo'nun orada duran ünlü Davut heykelini biliriz. Din tarihi Davut'un neden elinde bir taşla gergin bir şekilde yüzyıllardır durduğunu size anlatacaktır, Floransa'nın tarihi ise (İtalyan şehir devletlerinin tarihi) Davut'un yüzünü Roma'ya dönerek meydan okumasının sebeplerini fısıldar. Din tarihi ya da genel anlamda tarih ilginizi çekmiyor olabilir, elbette merak etmediğiniz bir konuyu hakkını vererek öğrenmeniz de zordur. Ama “ilginizi çeken” bir resmi araştırırken “ilgilenmediğiniz” bu konuları okursanız ve o sanat eseri okuduğunuz her yeni satırla birlikte anlam kazanırsa, çok daha rahat

öğrenirsiniz; bu süreci eğlendirici bulmanız da olasıdır. Böylece bir süre sonra Gotik, Rönesans, Barok Dönemi gibi dönemleri, ürettikleri eserler arasındaki ayrımı yapabilir hâle gelir; zaman ilerledikçe sanattan olan beklentileri ve sanatın gelişimini anlayabilirsiniz. Hiç şüphesiz ki bununla sınırlı değildir öğrenilmesi gerekenler; başka konular da vardır. Özellikle Gotik dönemde, Rönesans'ta, mitolojik çizimlerde ve Hollanda resimlerindeki sembol kullanımları hakkında bilgi sahibi olmak, resmi yorumlamayı da kolaylaştırır. Bazen sanatçının yaşamı hakkında bilgi edinmek de gerekir, onun yaşadıklarının ipuçları tuvaline yansımıştır. Resmin ismi de çoğu kez yoruma yardım eder, örneğin biraz sonra görülecek eser bir zamanlar "Kaplumbağalı Adam" olarak isimlendirilirdi, sanatçının babasına yazdığı bir mektubun ortaya çıkmasıyla adı değişti: "Kaplumbağa Terbiyecisi" oldu.

Yukarıda yazdığım gibi benim Sanat Tarihine olan ilgim çoğu kez bir yurt dışı yolculuğundan önce ziyaret etmeyi planladığım müzelerdeki eserleri (resim ve heykel) tek tek araştırarak başladı. Bu şekilde de yola çıkılabilir elbette ama bir sanat eserini yorumlamak için tanımlanmış yöntemler de vardır. Bugün bu yöntemlerden en çok kullanılan olanla, Erwin Panofsky'nin 1900'lü yıllarda tanımlanmış olduğu kendi adıyla bilinen yöntemle, sanat tarihimizin en bilinen eserini, Osman Hamdi Bey'in Kaplumbağa Terbiyecisini yorumlamaya çalışacağım.

Osman Hamdi Bey (1842 – 1910) Kadıköy'ün ilk belediye başkanı, arkeolog, diplomat, bürokrat, müzeci ve ressamdır. Bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Akademisini (Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane) o kurmuştur. Hukuk eğitimi için gittiği Paris'te resim eğitimi de gören Osman Hamdi Bey, bugün daha çok ressam kimliği ile hatırlanmaktadır. Onun en bilinen eseri olan "Kaplumbağa Terbiyecisi" adlı tablosunu Panofsky'nin yöntemi ile analiz etmeye çalışalım. Yorumu yapılacak bu resim bugün Pera Müzesinde sergilenmektedir. Resam bir yıl sonra daha küçük boyutlu ikinci bir

Resim 1: Osman Hamdi Bey, Kaplumbağa Terbiyecisi. 1906, Tuval üzerine yağlıboya, 221,5 cm x 120 cm, Pera Müzesi.

eser daha yapmıştır, yakın zamanda Belma Simavi Koleksiyonundan satın alınan resim artık Türkiye İş Bankası Resim Heykel Koleksiyonunda görülebilir. Bu ikinci versiyonda fazladan bir kaplumbağa ve nişin içinde Çanakkale yöresine özgü beyaz üzerine yeşil akıtmalı bir tepsi vardır.

1. Aşama, Doğal Anlam

Panofsky, bir resmi okumada üç aşamanın olduğunu, ilk aşamanın "Doğal anlam" olması gerektiğini söyler. Doğal anlamı (ya da birincil anlam, ön ikonografik değerlendirme) olgusal ve ifadesel olarak ikiye ayırır. Olgusal

doğal anlam nesnelere, motifler demektir. Yani saf biçimleriyle figürler, çizgilerin oluşturduğu konfigürasyonlar, renkler bu aşamada tanımlanır. Bu nesnelere önceden bildiğimiz nesnelere benzeterek isimlendiririz. Olgusal ifadesel anlam ise figürlerin, nesnelere duruşları ya da hareketlerinin bizde uyandırdığı ifadelerle ilgilidir. Doğal anlam tanımlandığında resmin ya da heykelin ön-ikonografik çözümlenmesi de bitmiş olur.

Bu aşamayı resmimize uygulayacak olursak, ilk gözümüze çarpan kafasında sarı ile duran, uçları motifli doğuya özgü kırmızı entari giymiş bir adam olacaktır. Bilinen objelerden benzetme yoluyla bu adamın bir dervişi andırdığı düşünülebilir, ama derviş değil, yöresel giysileriyle bu adam Mardin’li bir kişi de olabilir. Duruşu gibi, adamın yaşı ve diğer fiziksel özellikleri hakkında da tahminde bulunabiliriz. Adam hafifçe öne doğru eğilmiştir, sırtında elinde ve boynunda bazı nesnelere taşımaktadır. Bütün nesnelere doğru bir şekilde tanımlanması gereklidir, çünkü sembolik anlamları olabilir.

Dervişin sırtındaki cisim nakkare (kudüm) gibi bir vurmali çalgıdır, elinde ise tekke müziğinin ayrılmaz parçası ney vardır. Boynundan sarkan deriden yapılmış nesne ise maşadır (ya da mızrap), bir iple sırtındaki nakkareye bağlıdır (Resim 2). Adamın ayaklarının altında beş kaplumbağa vardır, önlerinde de atılmış yeşil yapraklar görürüz. Öndeki üç kaplumbağa yaprakları yemekte, arkadaki ikisi ise yiyeceğe yaklaşmaya çalışmaktadır. Mekân ise alçak, tek pencere ve eski, bakımsız bir odadır. Kubbeli ve alçak bu pencere, resmin tek ışık kaynağıdır. Kubbenin üzerinde “Şifa’al-kulûp lika’al Mahbub” yani “Kalplerin şifası, Sevgiliyle (Hz. Muhammed) buluşmaktır” yazılıdır. Eski, boyaları yıpranmış, mavi çinileriyle göze çarpan bir yerdir burası. Bu tanımlamalar bitince doğal olgusal anlam aşaması tamamlanır; bu hâliyle resim kaplumbağalı bir adamı tasvir eden eserdir. Olgusal ifadesel anlam açısından ise dervişin yüz ifadesinin endişeli, düşünceli, belki biraz yıldırgan olduğu söylenebilir. Eğik duruşu da bizde umutsuz ruh hâlinde olduğuna dair bir izlenim

Resim 2: Kaplumbağalar ve sanat aletleri 1.

uyandırır. Adamın ayaklarının dibindeki kaplumbağalar ise önlerine atılmış yaprakları yemek ister gibidirler.

2. Aşama, Uzlaşımsal Alan

Panofsky'ya göre resim eleştirisinin ikinci aşaması "İkincil ya da uzlaşımsal" alanın tanımlanmasıdır, bu bölüme "Dar anlamda ikonografik değerlendirme" ismini de vermiştir. Bunun yapılması için sanatsal motiflerin ve onların kompozisyonlarının temalarla, kavramlarla birleştirilmesi gereklidir. Böylece hikâyeler ve alegoriler anlaşılmaya başlar ki "ikonografik" çözümlenin ilk adımı atılır. Bu aşama, ilk aşamanın aksine bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Eserin orijini hakkındaki literatür taraması bu sırada yapılır. Sanat tarihinde uzun yıllardır birikmiş simgelerin ve onların temsil ettiklerinin; bu konudaki öykülerin bilinmesi gereklidir. Böylece nesnelere arasındaki ilişki tanımlanır. İlk aşamada objelerin doğru tanımlanmış olması çok önemlidir. Panofsky bu önemi şöyle anlatır: "Eğer bir resimde elinde bıçak tutan erkek bir figür varsa, yıllar içinde gelişmiş tanımlamalardan ve öykülerden onun Aziz Bartholomew olduğunu anlayabiliriz. Eğer bu nesne bıçak değil de tirbuşonsa, figür de Aziz Bartholomew değildir."

Şimdi resme dönerek alegoriyi şekillendirmeye çalışalım. Bunun için öncelikle sanatçının yaşamını bilmek önemlidir. Osman Hamdi Bey yaşadığı ortama göre iyi eğitim almış, aydın bir insandır. Çizdiği bu derviş figürü de, bir otoportredir. Dervişin üzerinde taşıdığı nesnelere hepsinin sanat aletleri olduğu ortadadır, Osman Hamdi Bey'in, yaptığı iş sırasında sanatın yardımını aldığı tahmin edilebilir. Kaplumbağalar ise ağırkanlı, kalın kabuklarıyla söz dinlemez hayvanlar olarak sembolize edilirler; Türk kültüründe de kendilerine sıkça yer bulmuşlardır. Burada da, yavaş adımlarla dolaşmaktadırlar, kendi dünyaları dışında bir arayışları yok gibidir. Bu tavırlarıyla dönemin Osmanlı bürokrasisinin yıldırıcı yavaşlığının anlatılmak istendiği düşünülebilir. Ortam ko-

balt mavisi renkli çinilerle döşenmiştir. Eser hakkında bilgi edindikçe, burasının Bursadaki Yeşil Caminin üst kat odalarından birisi olduğunu öğreniriz, sanatçının resimlerinde sıkça kullandığı bir yerdir. Alçaktan gelen pencere figürlerine ışık veren tek kaynaktır, böylece önemli figürler de (kaplumbağalar) vurgulanmış olur. Pencerenin arkasında yer yer sıvaları dökülmüş duvara bakılarak bakımsız, eski bir oda olduğu yargısına varabiliriz. Yine de ortamda saygılı ve sakin bir tasavvuf hissi bulunur. Peki, öne eğilmiş mutsuz bu adam, üzerinde sanat aletleri, ayağının dibinde kaplumbağalarla, bu eski bakımsız mekânda ne yapmaktadır? Böylece üçüncü aşamaya geçilebilir.

3. Aşama, Asıl Anlam

Panofsky bir resmin ya da heykelin değerlendirilmesinde üçüncü ve son kısmını "İçsel anlam, asıl anlam veya içerik" isimleriyle anlatır. Bu bölüme "Derin anlamda ikonografik yorumlama, ikonografik sentez" denilmektedir. Üçüncü bölümde, 2. aşamadaki sembollerin yorumlanması yapılmaktadır. Panofsky yorumlamanın, resmin yapıldığı toplumla ve onun tarihsel süreci ile ilgili olduğunu söyler; "Leonardo da Vinci'nin ünlü freskinin bir yemek masasının etrafında toplanmış on üç adamı gösterdiğini ve bu adamların Son Akşam Yemeği'ni temsil ettiklerini söylemekle kendimizi sınırlandırdığımız sürece, kendi başına sanat eseriyle ilgilenir ve onun kompozisyon ve ikonografik özelliklerini kendi özellikleri diye yorumlarız. Fakat eğer onu, Leonardo'nun kişiliğinin veya İtalyan Geç Rönesans geleneğinin ya da kendine özgü bir dinsel tutumun bir belgesi olarak anlamaya çalıştığımızda, sayısız başka belirtiler içinde kendini ifade eden başka bir şeyin işareti olarak sanat eseriyle ilgilenir ve onun kompozisyonsal ve ikonografi özelliklerini o 'başka şeyin' daha belirgin kanıtı olarak yorumlarız." Yani Panofsky bu son aşamada, tanımlamanın sanat tarihi açısından toplumsal ve dönemsel bilgiyle, hatta sanatçı hakkındaki bilgiyle yapılması gerektiğini öğütler. Yapıtı, yaratıldığı kültür ortamı içerisinde dönemin felsefesi, top-

lumsal yapısı, psikolojisi, dini, politik ve ekonomik durumu gibi olgularla birlikte ele alınıp incelenmelidir. Kompozisyon ve ikonografik anlamla yapılacak bu değerlendirmeyi kendi resmimize uygulamaya çalışalım.

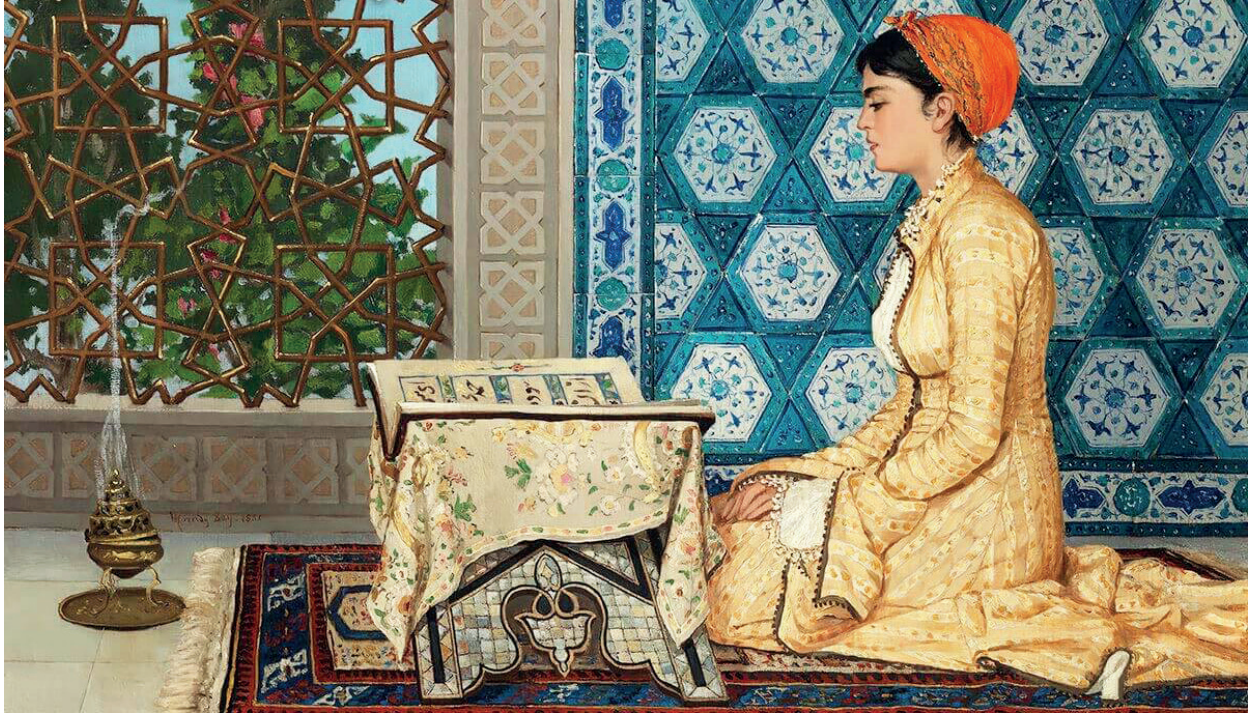
Bu bölümde resmin yapıldığı tarihsel bilgilere gereksinim duyulur. Osman Hamdi Bey 19. yüzyılın Osmanlı İmparatorluğunda yetmiş, Paris'te hukuk ve resim eğitimi almış bir aydındır. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim görevlisi olan Prof. Edhem Eldem, Fransa Milli Kütüphanesinde arama motoru kullanarak yaptığı, “kaplumbağa terbiyeciliği” diye bir meslek olup olmadığı sorusuna ilginç bir yanıt almış, tabloya çok benzeyen bir gravür ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu gravürden Osman Hamdi Bey'in de haberinin olduğunu, resim yapılmadan 37 yıl önce sanatçı henüz Bağdat'tayken (13 Temmuz 1869) babasına yazdığı bir mektubu yayımlayarak göstermiştir. Bu mektupta sanatçı, Tour de Monde dergisinin eline geçen bir sayısında Aimé Humbert adındaki İsviçreli diplomatın Japonya'da gördüklerini anlattığı bir makalesini okuduğunu, etkilendiğini bildirmektedir. Makalede, Koreli olduğu belirtilen kaplumbağa terbiyecilerinden söz edilmektedir. Terbiyecilerin küçük bir davulla çaldıkları ritim eşliğinde kaplumbağalara sıra hâlinde yürümeyi, birbirlerine köprü oluşturacak şekilde alçak bir masanın üstünde üst üste dizilmeyi öğrettikleri bu makaleye bir de gravür eşlik eder (Resim 3). Bu gravür Edhem Eldem'in bulduğu gravürdür. Bu bilginin ortaya çıkmasıyla resmin ilham kaynağı tahmin edilmiştir; daha önce “Kaplumbağalı adam” olan ismi, yine kaplumbağaların “Lale Devrine” bir gönderme olduğu şeklinde yapılan yorumu da baştan aşağı değiştirmiştir. İlham kaynağı bu gravüre dayanarak, dervişin üzerindeki çalgı aletlerinin işlevini de anlayabiliriz, bunlar kaplumbağaları terbiye ederken kullanılmaktadırlar. Zamanın Osmanlı'sının şartlarına bakılacak olunursa, sanat ve bilim alanında İmparatorluğun geri kaldığı, giderek artan toprak kayıplarıyla can çektiği bir dönem olduğu ortadadır. Çağın aydınları bir kurtuluş

Resim 3: Tour de Monde dergisinde yayımlanan gravür.

yolu bulmaya çalışmaktadırlar. Bu bağlamda kaplumbağa metaforu anlam kazanır; büyük olasılıkla, hantal ve eğitilmeleri zor yapılarıyla dönemin bürokrasisini, belki insanların temsil etmektedirler. Osman Hamdi Bey'in yüzünün pencereye, aydınlığa dönük olması belki batıya olan yönelimini ifade etmektedir. Eğik duruşu ve yüzündeki kaygılı ifadeden, yaşadığı toplumu değiştirme konusunda pek umutlu olmadığı yargısına da varabiliriz. Bulunulan çevre, yani oda da bazı ipuçları taşımaktadır: Yer yer dökülmüş sıvaları ve çinileriyle onarılması gereken bir yapı gibi. Yine yukarıda yazan yazı da, kaplumbağalara iletilmek istenen kutsal mesajı anlatıyor olabilir.

Tablonun yorumu burada bitiyor. Gördüğümüz gibi resimde figürlere, duruşlara ve sembollere dayalı bir kurgu var. Birçok resim yorumunda bu tür bir kurgu mutlaka vardır. Ancak bizim eserimizde tarihi bir kanıt da söz konusu. Prof. Edhem Bey'in, arama motorları ve uzaktan kütüphane bağlantısı sağlayan teknolojik gelişmelerden yararlanarak ortaya çıkardığı

Halı Satıcısı, Tuval Üzerine Yağlı Boya, 1888, Berlin Devlet Müzesi.

“Kaplumbağa Terbiyecisi” gravürü ve onu basan derginin Osman Hamdi Bey tarafından okunmuş olmasıdır. Bu bilgi olmadan önce resmin yorumlaması çok daha değişikti. Böyle bir mesleğin olmadığı fikrine dayanarak yapılan bu yorumlamalarda başta gelen, kaplumbağaların, Lale Devrinde, Sadabad gecelerindeki kullanımlarına bakarak Osmanlı kapıkulları gibi değerlendirilmesi idi. Böylece zaten idareci konumunda olan Osman Hamdi Bey, altında çalışanlarının, belki öğrencilerinin eğitimleri konusunda ümitsiz, kendisi toplumun oldukça ilerisinde olduğu için biraz üstten bakan bir kişi olarak yorumlanıyordu. Acaba, idareci olan Osman Hamdi Bey yeni bir nizamname ile, Osmanlı’ya sanat konusunda bir kapı mı açmayı öneriyordu? Böyle bir meslek yoksa eğer, zaten kaplumbağalar terbiyeli, efendi hayvanlarsa o zaman boşa yapılan bu işi kullanarak bir hiciv mi yapılmıştı? Görüldüğü gibi ortaya çıkan bir belge birçok satırı değiştirmiştir. Şüphesiz son söz hâlâ söylenmiş değildir ve zamanla, belki ortaya konulacak başka belgelerle yorumlar da değişebilir. Kısaca her sanat eserinde aynı süreç söz konusudur, yorumlarken eser hakkında

araştırma yapmak, figürlere dikkatle bakıp neyi anlatmak istediklerini düşünmek ve ölçülü bir değerlendirme yapmak gereklidir. Her eser elbette bir alegori içermek zorunda değildir, sadece bakarak da keyif alabilirsiniz.

Kaynakça

- <https://www.peramuzesi.org.tr/eser/kaplumbağa-terbiyecisi/1/40>
- Erwin Panofsky, İkonoloji Araştırmaları, Rönesans Sanatında İnsancıl Temalar. Pirhan Yayıncılık, 2012.
- Nuri Özçelik, Osman Hamdi Bey’in Portrelerinde Anlam. Tarih ve Gelecek Dergisi, Haziran 2020. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>
- Buse Uzun, Gültekin Akengin. Kaplumbağa Terbiyecisi Tablosunda Kaplumbağa Alegorisi. Akademik Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi. 22;2024.
- Edhem Eldem. Ressamlar, Kaplumbağalar, Tarihçiler... Toplumsal Tarih, Sayı:185, 2009.
- Doç.Dr.Nazan Düz. Erwin Panofsky’nin İkonografik ve İkonolojik Eleştiri Yöntemine Göre Hugo Van Der Goes’in “İlk Günah” Adlı Eserinin “Karşılaştırmalı” Analizi, <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.54190>